

Luther kontra Augustinus

A reformáció 500. évfordulójára látott napvilágot a cambridge-i történész, Dr. Richard Rex *The Making of Martin Luther*¹ című könyve. Ebben többek között részletesen taglalja a *concupiscentia* (földi dolgok utáni vágyakozás, kívánság, sóvárgás, testi-lelki gerjedelem, érzéki vágy) tárgykörében egymástól eltérő lutheri és augustinusi látásmódot.² A Római levélről tartott lutheri előadássorozatban (1515–1516) található az a passzus,³ amely szerint alapjaiban változtatta meg Luther Augustinusnak e teológiai kérdéstről vallott és akkor már több mint egy évezrede elfogadott és érvényben lévő teológiai nézetét. Rex szerint Luther ezen új értelmezése nem kevesebbet jelentett, mint teljes szakítást a skolasztikus teológiának a bűnről és a kegyelemről szóló tantétéleivel, valamint hogy már jóval a 95 tétel közzétételét megelőzően, ha szűk körben is, de kezdetét vette a reformáció.

Hippó püspöke, Augustinus is felvetette az örök kérdést: Hogyan lehetséges az, hogy noha a bűn (legyen az akár egy aktuális bűn vétsége vagy az Ádám-tól öröklött eredendő bűn állapota) eltöröltetik a keresztségben, a *concupiscentia* mégis megmarad az emberben, mi több, tovább él velünk a keresztséget követően is?! Az egyházatya *A házasságról és a concupiscentiáról* című művében⁴ tanít arról, hogy a keresztségben a *concupiscentia* is eltöröltetik – de nem úgy, mintha többé már nem létezne, hanem úgy, hogy nem kerül bűnként számonkérésre. Azaz a bűnnek a keresztségben történt eltöröltetését követően a megkeresztelt hústestének kívánsága már nem bűn. Luther ezzel szemben tört lándzsát, látása szerint a bűn a keresztség után is bűn marad.

Eme izgalmas témával kapcsolatban került azután figyelmünk központjába a *Oxford Handbook Martin Luther's theology* című tanulmánykötet (2014) *Concupiscentia* című szócikke⁵, melynek alábbi fordítását a téma felvetőjével, Dr. Csaba László fizikus-informatikus úrral közösen készítettük el. Nem titok, hogy a fordítás közben újabb és újabb kérdések merültek fel, melyekre a szócikkben nem szereplő néhány magyarázó jegyzet utal.

Concupiscentia

Luther gondolkodásának fontos fejlődését figyelhetjük meg Pál apostolnak a Rómaiakhoz intézett levele magyarázatának közepette. A levél, amelyet 1516. október 19-én írt Spalatinnak⁶ rögzíti azon új felfedezését, amely akkor következett be, amikor Augustinus antipelágiánus írásait tartalmazó kötetét tanulmányozta, melyeket

¹ Princeton University Press, Princeton and Oxford 2017.

² Uo. 60–68. o.

³ Vö. WA 56.271–275. Online: www.lutherdansk.dk/WA%2056/index.htm

⁴ *De nuptiis et concupiscentia* (Kr. u. 419–421), mely a pelágiánizmus ellen íródott.

⁵ L'ubomír Batka: Concupiscentia. In. *Oxford Handbook of Martin Luther's Theology*. Edited R. Kolb, I. Dingel and L. Batka. Oxford University Press 2014. 238–240. o.

⁶ Georg Spalatin (1484–1545), humanista, reformátor, Bölcs Frigyes titkára és lelkész Altenburgban.

Amberbach⁷ 1506-tól kezdődően tett közzé (WABR I., 70,9–12; LW 48,24). Ettől kezdve Luther elsődlegesen az Istentől való elfordulás következményére irányította a figyelmét, amely, mint a valós akaratnak nem csupán lehetőségeként létező, hanem aktív megnyilvánulása, megengedte, hogy az emberek a teremtett dolgokhoz forduljanak. Luther ezt az elsődleges hatást, mint önmagunk felé fordulást (*incurvatio in se ipsum*) definiálta (WA 56.304,29–305,1; LW 25,291; vö. WA 56.365,5; LW 25,345). A nominalisták hamartológiájukban a bűn parazsát (*fomes peccati*), mint az eredendő bűn következményét, rendszerint az eredendő ártatlanság elvesztéséért járó büntetesként értelmezték, s önmagában nem tartották bűnnek (Oberman 1983. 120–145). Ez a látásmód azonban az egyre tüzetesebb értelmezés közepette Luthernek immár túl kevésnek bizonyult. Az Augustinus *Julianus ellen* című művének⁸ egyik passzusára történő egyértelmű utalásban kétségtelenül felfedezhetjük ezt a változást a hozzá kapcsolódó következménnyel együtt:

Pontosan fogalmazva tehát, az aktuális bűn (ahogy ezt a teológusok nevezik) nem más, mint a bűnből fakadó cselekedet és gyümölcs, a bűn maga pedig az a szenvedély (parázs) és concupiscentia, vagy az a sátán felé odafordulás, s a jótól pedig elfordulás, amelyre a következő kijelentés céloz: 'nem tudtam, hogy a concupiscentia bűn'⁹ (...), így a bűn elfordulás a jótól és odafordulás a gonosz felé. És eme bűn gyümölcsei a bűnös cselekedet. (...) (WA 56.271,6–15; LW 25,259).¹⁰

Luther elfogadta Augustinus értelmezését a *concupiscentia*-ról, mely szerint a lélek minden sugallata önszeretetre irányul, egyszer a saját szomszédjára, máskor pedig valakinek valamely testrészére, s mindez azért van, mert Isten helyett önmagát tartja *summum bonum*-nak.¹¹ Ez a változtatás komoly következményekkel járt a skolasztikus teológia kritikájával kapcsolatban, megkérdőjelezve a szentségi kegyelem, a megigazulás és az erények skolasztikus értelmezését, s ezzel magától értetődő módon górcső alá véve az eredendő bűnről szóló tanítást is.

Ha a bűn parazsa a bűnnek mindössze csak materiális valósága, mint ami önmagában még nem vétés, s a hivatalos tanítás szerint is csak az eredendő ártatlanság hiánya és az első kegyelem elvesztése általi egyfajta gyengeségből ered, akkor a kegyelemnek a keresztségben történő szentségi beáramlása új ártatlanságot tölt az adott személybe. Így a bűnössé válás nem más, mint a bűn parazsának *kigyulladás* külső kísértés hatására, s a bűnös tettek (*peccata actualia*) pedig ennek következményében jönnek létre.

Amellett, hogy Luther nem értett egyet ezzel, meg volt győződve arról, hogy az egyházatyák, mint Ambrosius és Augustinus mégis az ő oldalán állnak. Augustinus pszichológiai magyarázatával összhangban (WA 56.275,5–8; LW 25,262) úgy értelmezett minden testi vágyat, mint a *concupiscentia* hathatós uralmának bizonyítékát a bűnös ember akaratára fölött. Ha valaki őszinte, saját tapasztalata mutatja, hogy az ember bűne belülről fakad, és ezt a meglehetősen meghatározhatatlan parazsat a *concupiscentia* aktivizálásának kell tekinteni. 1515-től Luther teljes mértékben meg

⁷ Johann Amerbach (1440–1513), bázeli nyomdász.

⁸ *Contra Iulianum* (Kr. u. 423), ugyancsak pelágiánizmus-ellenes irat.

⁹ Vö. Róm 7,7b.

¹⁰ Luther eredeti szövege: [6]... Ergo Actuale (sicut a theologis vocatur) verius est peccatum [7] i. e. opus et fructus peccati, peccatum autem ipsa passio | fomes | [8] et concupiscentia siue pronitas ad malum et difficultas ad bonum, sicut [9] infra: 'Concupiscentiam nesciebam esse peccatum.' (...) Ita peccatum est ipsa declinatio [14] a bono et inclinatio ad malum. Et opera peccati fructus sunt huius [15] peccati...

¹¹ Legfőbb jónak.

volt győződve arról, hogy – szemben a korábbi tradícióval, valamint az akarat, az ész és az emlékezet képességének végességéről alkotott véleményével (WA 56.312,6–10; LW 25,299) – az emberi léttel együtt járó *concupiscentia* bűn. *A természet betegsége* oly mélyreható (WA 56.283,15; LW 25,270), hogy csak a sátán után vágyik, *gyűlöli a jót; megveti a világosságot és a bölcsességet, ám szereti az eltévelyedést és a sötétséget; s miközben a jó cselekedeteket kerüli és megveti, annál inkább vágyódik a gonoszság elkövetésére* (WA 56.312,10–13; LW 25,299), ez az, amit még a keresztség sem tud lemosni. Mivel a *concupiscentia* az igen makacs szörnyhöz, a Hydrához hasonlóan még a keresztség után is a bűnösben marad, ezért a *concupiscentia* nem más, mint maga az eredendő bűn (WA 56.312,4–16; LW 25,299). Luther meg volt győződve arról, hogy Augustinusi értelemben vallja a *concupiscentia* megmaradását a megkeresztelt személyben. A bűn által elkövetett bűntett a keresztségben ugyan megbocsáttatik (*in reatu*)¹², de valójában megmarad a keresztség után is (*in actu*)¹³ (WA 56.273,10–274,1; LW 25,261). Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Augustinus idevágó gondolatai nem az eredendő bűnre vonatkoznak, hanem a *concupiscentia*-ra (*Contra Julianium* II.III,5). Mégis helytelen lenne azt állítani, hogy Luther tévedett e kérdésben. Vessünk csak újra egy pillantást a Róm 4,7-ben olvasható Páli utalásra a Zsolt 32,1-re, amely a héber *ávón* és *chátááh* fogalmakat tartalmazza: *Boldog, akinek hűtlensége megbocsáttatott, bűne elfedeztetett*.¹⁴ Luther a bűn figyelmen kívül hagyására vonatkozó augustinusi megállapítás hatására úgy értelmezte ezt az igeverset, mint az eredendő bűn (*chátááh*) figyelmen kívül hagyását. A következtetés egyértelmű volt: a *concupiscentia* tehát megmarad a keresztség után is, az eredendő bűn viszont *elfedeztetik* és mint bűn figyelmen kívül hagyattatik: így tehát a *concupiscentia* maga az eredendő bűn. *Másodszor: ama bűn, amit chátááh-nak hívnak, és majdnem mindenhol bűnként értelmezik, ez maga a bennünk gyökeret vert bűn, vagy a gonosz utáni concupiscentia*¹⁵

¹² A vádlottságot illetően.

¹³ Tettek-cselekedet formájában.

¹⁴ a) Az idézet nem teljes, Pál ugyanis a 32. Zsoltár első két versét (Zsolt 32,1–2) idézi a Róm 4,7–8-ban. Róm 4,7-ben a Zsolt 32,1-et (l. főszövegben), ahol a héber eredeti változat a *chátááh* kifejezést használja, és Róm 4,8-ban a Zsolt 32,2-öt, ahol az *ávón* szerepel: *Boldog az az ember, akinek az ÚR nem rója fel vétkeit (ávón)*.

b) Az egyértelműség kedvéért a héber *chátááh* a fajsúlyosabb kifejezés, és ezt az ÓSz görög (Septuaginta – LXX) és latin változata (Vulgata), Luther német fordítása vagy az angol is hamartia – peccatum – Sünde – sin – BŰN-ként értelmez. Az *ávón* viszont többnyire az elkövetett, konkrét bűnös tettet, vétséget jelenti, amit azonban a fordításokban egyáltalán nem egységes szóhasználat követ, többnyire VÉTSÉG-gel adják vissza. Íme, néhány további kifejezés: görög: anomia – aszebeia – hamartéma; latin: iniustia – impietas – iniquitas ill. Schuld és doing wrong.

c) A fentiek alapján a *chátááh*, mint bűn a (FŐ)OK-OKOZÓ, míg az *ávón* ennek következménye, az elkövetett vétek, az OKOZAT, ti. a bűn, mint OK-OKOZÓ által kiváltott OKOZAT – vétek-vétség.

d) Külön érdekesség, hogy a Róm 4,7–8-ban Pál apostol nem az eredeti héber szöveget idézi, hanem a Zsoltárok görög fordítását, a Septuagintát (LXX) – szó szerint. Ez abból is kiderül, hogy miként a Septuaginta nem tesz különbséget az eltérő két héber szó között (mindkettőt hamartia-val fordítja), úgy a zsidó írástudó Pál sem...(!?)

e) Egy további nem kis fejtörést okozó magyar sajátosság! A héber szöveget alapul véve a Károli Gáspár-féle, a magyar protestáns és a zsidó.com-on található Zsoltár-fordítások következetesen megkülönböztetik a *chátááh* és az *ávón* szavakat, ám a szóhasználat mindenütt fordított! A *chátááh*-át fordítják véteknek, az *ávón*-t bűnnek?! Hogy miért? – egyelőre titok! A helyzetet ugyanakkor tovább bonyolítja, hogy a magyar katolikus fordítás a Septuagintához hasonlóan egyáltalán nem következetes, hol a b) pontban vázolt verziókat, hol az itt említett magyar szóhasználatot követi.

f) További néhány igehely, ahol szintén párban áll e két héber fogalom, pl.: Zsolt 32,5a. és 5c; 51,4 ill. Ézs 59,2 stb.

¹⁵ Luther eredeti szövege: [11] Secundum, sc. ‘peccatum’, quod ‘Hataa’ dicitur et ubique ferme peccatum [12] interpretatur, Ipsum peccatum radicale in nobis sive concupiscentia [13] ad malum.

(WA 56.277,11–13; LW 25,264; Pesch 1967: 93–97). Ez az értelmezés Luther teológiájának *cantus firmuszává* vált. Folytatta Augustinus műveinek olvasását, és szilárdan meg volt győződve a maga igazáról. Hiába született meg X. Leó 1520-as *Exsurge Domine* kezdetű átokbullája (vö. WA 7.103,9–111,11), meggyőződését sohasem adta föl. Luther figyelmét a Gal 5,16–21 és Róm 7,7–20 verseire irányítva tovább fáradozott e kérdéskör értelmezésén, mint például az 1521-ben írt *Latomus ellen* című írásában (WA 8.36–128; LW 32,133–260).¹⁶ Az egyik legképzettebb vitapartnerének adott válasza befejező részében Luther precíz módon összegezte a probléma gyökerét:

Pál bűnnek nevezi azt, ami a keresztség után megmarad; az atyák viszont inkább nevezik gyengeségnek és tökéletlenségnek, mint bűnnek. Itt most választút előtt állunk. Én Pált követem, ti Augustinus kivételével az atyákat, aki rendszerint tompított formában ugyan, de hibának és romlottságnak tartotta. (WA 8.101,34–40; LW 32,220)

Ebben a vonatkozásban feltétlen érdemes megemlíteni Luthernek a *Disputatio de iustificatone* (1536) című művét, amelyben az eredendő bűn aktív törekvését, mint a sátán felé irányuló *concupiscentiá-t* hangsúlyozza (WA 39,1.116,14–118; LW 34,184–187).

A következtetések már a Rómaiakhoz írt levélről szóló előadásában világosak voltak. Az eredendő bűn olyan radikális, hogy az emberi lény – egészen haláláig – képtelen a jót megtalálni. Ennek következtében el kellett utasítani a skolasztikusok *synthesis* fogalmát, azt a – kicsi, ám állandó és kiolthatatlan – törekvést a jóra, ami előfeltételként lehetővé tette a középkori bűnbánat gyakorlatát, nevezetesen a jóra való törekvés (*facere quod in se est*) szükségességét (WA 56.289,27–28; LW 25,277; vö. WA 40,1.291,29–292,17; LW 26,172–173). A léleknek még a legcsekélyebb szándéka sem rendelkezik az Isten iránt teljességgel elkötelezett szeretettel (WA 56.275,19–22; LW 25,262). A bűn *semper* volta ugyanis semmiféle különbségtételre nem ad lehetőséget arra nézve, hogy a parancsolat megtartása a tett lényegéhez képest (*quoad substantiam facti*), vagy a parancsolat adójának szándékához képest (*ad intentionem praecipientis*) történt-e (WA 56.279,13–16; LW 25,279; vö. WA 40,1.227,21–228,26; LW 26,128–129). Eszerint magát a szeretet kettős parancsát (5Móz 6, 5–9; Mt 22,37–40) sem lehet betölteni (Dieter 2001. 80–106). Noha Duns Scotus¹⁷ vagy Gabriel Biel¹⁸ ortodoxnak tartották magukat, Luther véleménye szerint teológiájuk – ahogy erről 1516 októberében vall – neopelagiánus következményekhez vezetett.

Semmi túlzás sincs abban, hogy itt fedezhető fel Luthernek a skolasztikus teológiára mért hathatos kritikájának az alapja, amit az 1516-ban írt *Quaestio de viribus et voluntate hominis sine gratia disputa* című írásában¹⁹ is egyértelműen kifejt, hogy ti. az emberi akarat kegyelem nélkül a bűn rabszolgája marad (WA I.147,38–148,33). Ez az érvelés újra előkerül a *Disputatio contra scholasticam theologiam* (1517) című, a skolasztikus teológia éles bírálatát tartalmazó művében, később a *Disputatio Heidelbergensis* 13. tételében (1518; WA I.360,5–12; LW 31,48–49) valamint a *De servo arbitro*-ban (1525).

A bűn eme radikális értelmezésének okát a már említett *Latomus ellen* című művében fejti ki. A bűn növekedése elválaszthatatlanul összeköt Isten kegyelmének

¹⁶ Jacobus Latomus (1475–1544), flandriai teológus, egyetemi tanár majd rektor a löweni egyetemen.

¹⁷ Duns Scotus (1266 v. 1274–1308), angol skolasztikus filozófus és teológus.

¹⁸ Gabriel Biel (1418/1425–1495), német skolasztikus teológus és filozófus.

¹⁹ *Disputata a kegyelem nélküli emberi erő és akarat tárgykörében.* WA I.142–151.

magasztalásával és a Krisztus-i megváltás imádatával. Luther csak a vagy-vagyot ismerte: vagy Isten nyilvánvaló imádata, vagy a bűnös *concupiscentia*. A törvény betöltésében immáron az Isten-i parancsolat ellenzése és az azzal szembeni ellenszenv akadályozza a bűnöst. Mivel az egyik kizárja a másikat, ezért még a legjobb cselekedet is halálos bünt jelent Isten előtt (*coram deo*). Ebben az esetben a kérdés tehát az – amit Theodor Dieter félreérthetetlenül meg is fogalmaz: Vajon mit jelent az, hogy a hívő megigazulásához feltétlen szükséges megérteni annak egyidejű bűnös voltát is? És vajon hogyan hiheti egy keresztyén, hogy Isten kegyelme alatt áll, miközben szívéből hiányzik a jóra való alkalmasság, a természetes adottságokról nem is beszélve (Dieter 2001; 303–304)? Luther teológiájának egyik legjellegzetesebb szélsősége a *simul justus et peccator* formula, ami azonban nem részben bűnöst és részben szentet jelent, hanem sokkal inkább azt, hogy meg kell értenünk a bűntől az igaz felé való *semper*-elmozdulás új dinamizmusát, ami minden pillanatban újrakezdődik és vég nélkül, halálig tart (Dieter 2001. 313–317).

Rövidítésjegyzék:

- WA *D. Martin Luthers Werke*. Weimar: Böhlau, 1883–1993
 LW *Luther's Works*. Saint Louis/Philadelphia: Concordia/Fortress, 1958–1986
 BR *Briefe*
 Oberman 1983 Oberman, Heiko Augustinus: *The Harvest of Medieval Theology: Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*. Labyrinth Press, 1983
 Pesch 1967 Pesch, Otto Herman: *Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin. Versuch eines systematisch-theologischen Dialogs*. Mainz, Matthias-Grünwald-Verlag, 1967
 Dieter 2001 Dieter, Theodor: *Der junge Luther und Aristoteles: eine historisch-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie*. Walter de Gruyter, 2001

Dr. Blázy Árpád